

Gazdasági stratégiák és értékpreferenciák egy ormánsági kistelepülésen

Jelige: Zsálya

Tartalomjegyzék

Témamegjelölés.....	3
Kistermelés, önellátás, háztáji gazdálkodás – a fogalmi keretek kijelölése.....	4
A vizsgálat helyszíne: Szaporca.....	7
A Szociális Földprogram projektek célkitűzései és történeti előzményei	10
Történelmi, gazdasági és társadalmi változások hatása Szaporcán az 1930-as évektől napjainkig. .	10
A jelen-kutatás eredményei.....	15
A Szociális Földprogram Szaporcán – 2008-2011.	15
Jelenlegi állomány	17
Szaporcai háztartások gazdasági stratégiái és a hozzájuk kapcsolódó értékrendek.....	18
N. háztartása	18
J., a polgármester	19
A., az alpolgármester és családja	20
I. és családja	21
Sz. és családja.....	23
S. és családja	24
M. és családja	25
É. és családja	27
Sikeres gazdasági stratégiák	28
A szaporcai önkormányzat gazdasági stratégiája	28
Bizonytalan egzisztenciát eredményező stratégiák	29
A vizsgálat tapasztalatai és eredményei	30
Felhasznált irodalom	33

Témamegjelölés

Írásom egy ormánsági falu, Szaporca jelenkori gazdasági viszonyait, a falu megélhetési lehetőségeit mutatja be az 1930-as évekig visszatekintő történeti háttérrel a gazdasági döntések, értékrendek tükrében. Témám egy korábbi kutató-szeminárium hozadéka – kezdetben forrásfeltáró munka keretében Szaporca presbiteri jegyzőkönyvének részleteit dolgoztam fel, amelyből képet kapunk a település egykori vallási és társadalmi életéről, gazdasági helyzetéről. Érdeklődésem azonban a múlttól fokozatosan a jelenkori életmód és a gazdasági stratégiák felé fordult, így a későbbiekben már azért kerestem fel a szaporcaiakat, hogy hétköznapijaikba bepillantást nyerhessek¹. A vizsgálat korábbi fázisának összefoglalása BA szakdolgozatom, melynek eredményeit jelen írásomhoz is felhasználtam². Az országszerte működő Szociális Földprogram, amely egyfajta keretét jelentette kutatásaimnak, a rurális térségek munkanélküliségének és a vele járó problémák enyhítésének érdekében az önfoglalkoztató, önellátásra termelő mezőgazdasági tevékenységeket igyekszik természetbeni támogatással segíteni. Ez Szaporcán állatállományt és a kezdetekhez elegendő takarmányt, illetve egy évben vetőmagot jelentett 2008-tól 2011-ig a háztáji gazdálkodást vállaló családok számára. Számos elemzés született már – elsősorban szociológusok tollából – Szociális Földprogram projektek³ vagy más produktív szociálpolitikai támogatások⁴ kapcsán, melyek a helyi programok hatékonyságát gazdasági, statisztikai szempontok alapján tanulmányozták, s kevésbé vizsgálták a program kedvezményezettjeinek életmódját, meglévő vagy hiányzó gazdálkodási ismereteit. A „háztartási munkát, a segítségnyújtást, az önellátó termelést és más hasonló mindennapi tevékenységet”⁵, s ezek motivációit, az utóbbi időkig a közgazdászok sem kísérték figyelemmel. Ezeknek a faktoroknak a jelentőségét azonban nem szabad alábecsülni, mert „amennyiben ugyanis létezik a modern társadalmakban háztartásszerű erőforrás-felhasználás, kölcsönös segítségek rendszere, értékvezérelt önkéntes munka stb, úgy ezeket is a gazdasági rendszer részének kell tekinteni”⁶, hiszen „az érintett tevékenységek és teljesítmények a modern társadalmak strukturális részei, s a mindennapi megélhetés nélkülözhetetlen mozzanatai”⁷.

¹ Ezúton is köszönetet szeretnék mondani mindazoknak a szaporcaiaknak, akik érdeklődésemet szívesen fogadták és munkámhoz hozzájárultak.

² Az érintett fejezeteknél lábjegyzetben jelzem, hogy korábbi munkámban is megjelenő részeket tartalmaz.

³ Bartal: 2001., Szoboszlai: 2003., Nagyné – Landau: 2006.

⁴ Havas, 2001.

⁵ Spéder, 1993: 7

⁶ u.o.: 11

⁷ u.o.:7

Érdeklődésemet a gazdasági stratégiák és a mögöttük húzódó mechanizmusok vizsgálata irányába egyfelől a szaporcaiakkal folytatott beszélgetések során folytonosan visszatérő megélhetési kérdések, másfelől az a feltételezésem vezette, hogy a gazdálkodási hajlandóságot, a gazdasági döntéseket és a gazdálkodás eredményességét az értékrend befolyásolja. Primer információkhoz olyan helyszíni riportok, interjúk – vagy ahogy szívesebben nevezem –, beszélgetések során jutottam, amelyek minden alkalommal félig strukturált szerkezetet követtek: nem határoztam meg a beszédfolyam konkrét medrét, de alapvetően a szaporcai mindennapok, a gazdálkodás és a megélhetés témája köré szerveződtek a diskurzusok. Írott forrásként a témához kapcsolódó szakirodalmakat, levéltári dokumentumokat és saját forrásfeltárásból származó anyagokat használtam. Vizsgálataim fókuszában az egyén, a döntéseket hozó, a gazdálkodó, az önmagáért és a hozzá tartozókért felelősséget vállaló ember állt, s arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen tényezők határozzák meg ma Szaporcán a sikeres vagy kevésbé sikeres gazdálkodást.

Kistermelés, önellátás, háztáji gazdálkodás – a fogalmi keretek kijelölése⁸

Az önellátásra termelő és feleslegét piacra vivő háztartás modelljét Magyarországon egyfelől és talán elsődlegesen a paraszti gazdálkodáshoz és a hagyományain továbbélő, bár a történeti és gazdasági változások nyomán jócskán átalakult életmódhoz köthetjük – ahogy tette ezt Kovách Imre is az 1980-as évek, vagy Laki László az 1990-es évek végén. *„Itt nem a közgazdaságtan háztartásfogalmára kell gondolnunk, amely az individuális döntéshozót modellezi, hanem egy együtt élő, együtt gazdálkodó családról vagy családszerű együttélési formáról van szó”*⁹, amely a gazdaság részeként, gazdasági potenciállal bírva önállóan szervezi meg munkamenetét és döntési mechanizmusait a saját értékrendje szerint alakítja. Ahhoz, hogy a továbbiakban gazdálkodási stratégiákról beszélhessünk, szükséges tisztázni az általam is használt háztáji gazdálkodás fogalmának elméleti kereteit. A szocializmus éveiben a háztáji a „második gazdaság” alappillére, az állatkihelyezések, a táppal való ellátás és a piacok biztosításának révén speciálisan a termelőszövetkezethez kapcsolódott, ahogy Kovách Imre fogalmaz: *„a háztáji kezdetben az önállóan gazdálkodó birtokos parasztok előtt igyekezett vonzóbbá tenni a szövetkezeti gazdálkodást”*, majd *„bár ezt a gazdaságpolitikai vezetés nyíltan kevésbé hangsúlyozta, pótolnia kellett a megszűnt paraszti magángazdaságok*

⁸ A fejezet jórészt megegyezik korábbi munkám azonos című fejezetével.

⁹ Spéder, 1993: 9

termelésének egy részét”, s „a munkaerő lekötésének egyik eszközeként az állami gazdasági dolgozók élelmiszer-önellátását kívánták elősegíteni illetményföldek kiutalásával és az állattartás támogatásával”¹⁰. Laki László írása szerint a háztájit is a hagyományos gazdálkodás elvei és szellemisége (önellátás, több lábon állás, ún. maradék-elv, amely a felesleg piacra vitelét jelenti) határozta meg kezdetben, majd a 80-as évekre önálló ágazattá nőtte ki magát és sokak számára meghatározó jövedelemmé vált. A háztáji integrációk kialakulása és működése, az értékesítésre való termelés, az árutermelés előtérbe kerülése és intenzívebbé válása érdekében bevezetett szakmai újdonságok alkalmazása vállalkozói mentalitás nélkül tehát elképzelhetetlen lett volna, jóllehet a hagyományoktól sem szakadt el teljesen¹¹. A kistermelésben egyszerre volt jelen az önellátás tradíciója és az árutermelővé válás lehetősége.

Kovách szerint *„mezőgazdasági kisüzemnek, egyéb ismérv hiányában, a nem állami és nem szövetkezeti mezőgazdasági termelésttechnikai egységeket tarthatjuk, amelyek döntő többsége egy-egy háztartáshoz kapcsolódik”¹², a kistermelés okát és létjogosultságát pedig az önellátás kényszerével magyarázza¹³. Kategorizálása, noha hatféle üzemtípusról beszél, alapvetően két nagy csoportot különít el a termelés célja szerint, attól függően, hogy az önellátás és az értékesítés súlya miként alakul: tradicionális önellátó kisüzem, szabadidős önellátó kisüzem, középparaszt vegyesgazdaságok mintájára szervezett paraszti típusú kisüzem, illetve az inkább értékesítésre termelő integrált félüzem, integrált vállalkozás és szabadpiaci vállalkozás¹⁴. Az általam használt háztáji gazdálkodás fogalmába a Kovách-féle típusok közül leginkább a tradicionális és a paraszti típusú gazdaságok tartoznak bele, mivel mindkettőre jellemző az önellátás túlsúlya – Kovách szerint kényszere –, s ebből fakadóan a piactól való viszonylagos függetlenség, illetve a vegyes termékszerkezet.*

A kistermelést folytatók gazdasági indítékairól Laki László a 90-es években a következőket írja: *„hogya az érintettek többsége rászorul a megművelhető földterületekre, és általában a háztartás mezőgazdasági termelésére, azt nemigen lehet megkérdőjelezni vagy elvitatni”, s egy mezőgazdasági szakembert idézve úgy véli, hogy az önellátásra való*

¹⁰ Kovách, 1988: 40-41

¹¹ Laki, 1997: 5

¹² Kovách, 1988: 31

¹³ u.o: 60-61

¹⁴ u.o: 78-83

berendezkedés határozza meg a magyar vidéki lakosság mezőgazdasági tevékenységét¹⁵. Az általa vizsgált háztartások gazdálkodásának is fontos jellemzője a vegyes termékszerkezet, amely mögött *„felsejlik a falusi települések társadalmának, gazdaságának, megélhetési viszonyainak és léhelyzeteinek tarkasága, ha úgy tetszik, kuszasága: a földtelenek és a csak telekkel bírók; a »kényszer-tulajdonosok« és »nagyobb« birtokosok; a jelenleg munkában állók és tartósan munkanélküli jövedelempótlósok; a mezőgazdasághoz közelebb állók és az attól részben vagy teljesen elszakadók; a vagyonhoz jutók, a lecsúszók és a mindig alul levők, vagy a beruházni tudók és az erre képtelenek kisebb-nagyobb csoportjai»*¹⁶. Mivel gyakorlatilag ugyanazt a módszert takarják, írásomban a háztáji gazdálkodás, a kistermelés és az önellátásra törekvő gazdálkodás vagy önellátásra termelés kifejezéseket egyaránt arra a gazdálkodási formára fogom alkalmazni, melyet a háztartáshoz kötődő, saját fogyasztásra történő termelés határoz meg, s amelytől nem idegen az értékesítésre való termelés vagy feleslegének értékesítési gyakorlata sem. Kovács Teréz ezt megélhetést segítő gazdaságnak, ezen belül ház körüli gazdaságnak nevezi, *„amely az önellátást szolgálja, de ritkán még némi piaci eladásra is jut.”*¹⁷ Miközben magam is használom az önellátás kifejezést, tudnunk kell, hogy az „önellátás” itt inkább „önellátásra való termelés” vagy „önellátásra való törekvés” értelemben szerepel, mert Laki Lászlóval egyetértve úgy vélem, hogy a falusi háztartások nem képesek saját élelmiszer-szükségleteik megtermelésére; egyrészt azért, mert a gazdálkodást folytatók többségénél igen *„szerény és szegényes mezőgazdasági termelésről”*¹⁸ van szó, másrészt a történelmi és gazdasági átalakulásokkal együttjáró életmódváltozás(ok) miatt mára a tényleges önellátás szinte megvalósíthatatlanná vált. Molnár Mária a parasztgazdaság üzem típusait sorra véve, az önellátás-értékesítés kérdése mentén a következő kategóriákat különböztette meg egymástól: önellátó parasztgazdaság, hiányos önellátó parasztgazdaság, önellátó és felesleget termelő parasztgazdaság, önellátó és piacra termelő parasztgazdaság, hiányos önellátó és piacra termelő parasztgazdaság¹⁹ – ebből is kitűnik, hogy az önellátás a hagyományosnak tekintett – és hallgatólagosan vagy nyíltan önellátónak vélt – paraszti gazdálkodásnak sem volt teljes mértékig sajátja.

A gazdálkodási döntéseket, gazdálkodási hajlandóságot vizsgálva felvetődik a minták

¹⁵ Laki, 1997: 12

¹⁶ u.o.: 14

¹⁷ Kovács, 2006: 71

¹⁸ Laki, 1997: 14

¹⁹ Molnár, 2000: 494.

átörökítésének és ezzel összefüggően a habitusnak a kérdése. E témában máig meghatározó Pierre Bourdieu reprodukciós stratégiákról és módokról alkotott elmélete, amely a habitussal és az ethosszal magyarázza a racionális elveken túlmutató döntési mechanizmusok hátterét, s amely alapján a társadalmi rétegek újratermelődésében az átörökített (és szerzett) tőkefajták és a szocializációs folyamatok során kialakuló habitus játsszák a legfőbb szerepet²⁰. Bourdieu végeredményben (többek között) azt mondja ki, hogy a családi „örökségnek” és az intézményes szocializációnak döntő hatása van a későbbi életútra. Ezt a gondolatot hordozza Megyesi Boldizsár tanulmánya²¹ is, amely a vidékkel kapcsolatos attitűdök milyenségét és eredetét vizsgálja hazai keretek között, s amely szerint a gyermekkori szocializációs környezet mintegy predesztinálja a későbbi beállítódásokat, s bizonyos értelemben magam is erre a következtetésre jutottam. Bourdieu fogalmait alkalmazva Kovách Imre a gazdálkodói habitust mint olyan tényezőt írja le, amely a gazdálkodók gazdasági stratégiáinak kialakításában és a rendelkezésükre álló tőkék felhasználásában játszik szerepet²².

A vizsgálat helyszíne: Szaporca²³

Szaporca a Kelet-Ormánság egy kis faluja, 2011-es önkormányzati adatok szerint 272 lelket számlál²⁴. A 2001-es népszámlálás adatai alapján 97 háztartást tartanak számon a településen²⁵, önkormányzati adatok szerint 2011-ben 87 család lakta a falut. Valaha az ártér menti területeken hagyományosnak mondható gazdálkodással foglalkozó község volt²⁶, az idősebbek emlékezetében még él a virágzó mezőgazdaságból élő Szaporca képe; a jelenben munkanélküli, segélyre szoruló, hátrányos helyzetű családok és nyugdíjas korúak alkotják a lakosság jelentős részét. A roma kisebbség aránya a térségben magas, a szomszédos kémesesi iskolában az iskola egyik tanára szerint mintegy 70 százalékot tesz ki a cigány származású tanulók aránya. A 2001-es kistérségi adatok szerint Szaporcán a roma lakosság aránya 23%. Óvodába és iskolába a szomszédos településre, Kémesre járnak a gyerekek, szüleik pedig

²⁰ Bourdieu, 2003.

²¹ Megyesi, 2007.

²² Kovách, 1988: 90-92.

²³ A település adottságainak és helyzetének bemutatását tartalmazó fejezetet korábbi munkám azonos címmel tartalmazta, jóllehet mostanra kibővült a faluról rendelkezésemre álló ismeretanyag, s az azóta folytatott kutatás során megismert adatokkal kiegészítettem a fejezetet.

²⁴ K. J. polgármester és K. A. alpolgármester közlése alapján

²⁵ 2001-es népszámlálási adat,
http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/06/02/data/tabhun/4/load03_1_0.html (2012.02.08.)

²⁶ Andrásfalvy, 2007; Kiss Géza, 1937; Kiss Z. Géza, 1991; Lipp, 1986; Az Eklektizsiai igazgatás minémüségét mutató könyv 1836-889.

vagy a közeli városokban vállalnak munkát, vagy a már említett munkanélküliséggel és a vele járó gondokkal küzdenek. A kistérségi és regionális központok autóval, motorral könnyen elérhetők, tömegközlekedéssel azonban az alacsony járatszám miatt nehezebb megszervezni egy-egy utat.

Szaporca lakónépességének 1930. és 2011. közötti alakulásáról az alábbi táblázat ad képet, melyből jól látható az a korántsem meglepő tendencia, amely a település lélekszámának csökkenését, az utóbbi években pedig stagnálását mutatja.

Lakosok száma 1930-2011 Szaporca²⁷	
Évszám	Össznépesség
1930	503
1938	503 – őstermelő 453 <i>a</i>
1941	556 – őstermelő 486 <i>a</i>
1949	520
1960	496 – őstermelő 351 <i>a</i>
1970	463 – őstermelő 305 <i>a</i>
1980	354 <i>b</i>
1990	292 <i>b</i>
1996	253 <i>c</i>
2001	266 <i>b</i>
2003	261 <i>d</i>
2008	227 <i>e</i>
2010	260 <i>e</i>
2011	272 <i>e</i>

A faluban két kocsmá működik, az egyikhez vegyesbolt is társul, s az ivó gyakorlatilag a település egyetlen közösségi intézményévé vált. Noha az elköltözés vágya többször előkerült a szaporcaiakkal folytatott beszélgetésekben, az ingatlanárak a településen és a környező falvakban alacsonyak, emiatt a legközelebbi városokba való beköltözés, vagy a

²⁷ Szaporca község demográfiai adatai - Kovácsics József: *Baranya Megyei Népeségtörténeti Lexikon*, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2003. 637-638. o. A betűvel jelzett évek adatainak lekövetkezője:

a Bm.L. Községtörténeti katonok

b KSH, A népesség számának alakulása, terület, népsűrűség, 1870–2001.

http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/06/02/data/tabhun/4/load01_1_0.html (2012.11.14.)

c Baranya Megye Statisztikai Évkönyve 1996, KSH Baranya Megyei Igazgatósága

d A Siklósi Kistérség komplex középtávú fejlesztési programja, 21. oldal

<http://sikloskisterseg.hu/htmls/dokumentumok.html?dirID=613&ID=2211> (2012.02.08.)

e K. J. polgármester és K. A. alpolgármester közlése alapján

városi agglomerációban való letelepedés lehetősége csekély. Ha lenne is vevő a szaporcai házakra, az árából az eladók nem tudnának jobb lehetőségeket kínáló helyen lakást venni. A statisztikai adatok fényében Szaporca tükrözi azt a képet, amelyet az elemzések általánosságban az Ormánságról festenek²⁸, több mutató tekintetében viszont kedvezőbb viszonyok és arányszámok jellemzik. Így például az önkormányzatnak nincs hitelállománya, a munkanélküliek aránya viszonylag alacsony, s a cigány nemzetiségű lakossággal kapcsolatban beszélgetőtársaim elmondása alapján ebben a faluban nem jellemzőek az etnikai jellegű konfliktusok. A településen 40 család részesül lakásfenntartási támogatásban, közmunka programban az éppen aktuális jogszabályi keretektől függően 25-35 főt foglalkoztat az önkormányzat, és általában 30 fő „segélyes” van, akik közül 5 roma származású. A helyben foglalkoztatottak száma nagyon alacsony, 2 főt alkalmaz az önkormányzat, illetve 4 önfoglalkoztató családi vállalkozás működik a faluban: a két kocsmá, s ezen felül két mezőgazdasági vállalkozás, amelyek legfeljebb a családi erőforrások szükségessége esetén idénymunkára szoktak 1-2 főnek munkát biztosítani.

Az országsszerte megfigyelhető tendencia erre a településre is igaz; a fiatalok, akik a városokban végzik tanulmányaikat, jellemzően a városban is maradnak, ott próbálnak munkát vállalni és megélhetéshez jutni. Esetenként maguk a szülők is a település, vagy az ország elhagyására buzdítják gyermekeiket, remélve, hogy a szülői háztól távol könnyebb megélhetés lesz osztályrészük. Szaporca nem kínál a fiatalabb generáció számára vonzó életformát. Amit kínál, az elsősorban az önellátó háztáji gazdálkodás lehetősége, amelynek gyakorlása azonban számos akadályba ütközik még akkor is, ha akadnak vállalkozó kedvű új gazdák. A „hagyományos” gazdálkodási tudás öröklődésében a történelem alakulása folytán törés következett be, legalább két, de nagy valószínűséggel inkább három generációs hiány keletkezett az önellátó, konyhára termelő, feleslegét piacra vivő háztartás modelljében: *„az ipar és a szolgáltatások térhódításával megváltoztak az életmód fontos elemei és a fogyasztási szokások, új értékrendek jelentek meg – például önkímélőbb, komfortosabb és kényelmesebb életvitelminták”*²⁹. A szaporcai mindennapokat az is nehezíti, hogy az infrastruktúra sok tekintetben fejlesztésre szorul, illetve kiépítésre vár. Ezen a helyzeten a helyi önkormányzat különféle pályázatok segítségével igyekszik a lehetőségekhez mérten javítani.

²⁸ Váradi, 2008: 70-193.; Reményi – Tóth, 2009.

²⁹ Laki, 1997: 4

A Szociális Földprogram projektek célkitűzései és történeti előzményei

A Szociális Földprogram projektek célja „a mezőgazdasági termelésre alkalmas környezetben élő, azonban mezőgazdasági termelésre alkalmas feltételekkel nem, vagy azzal nem elégséges mértékben rendelkező és azt hatékonyan kihasználni nem tudó, szociálisan hátrányos helyzetű emberek megélhetését segíteni, életminőségét javítani, önálló egzisztenciateremtési esélyeit növelni”³⁰, a munkára történő aktivizálás, az önellátásra és értékesítésre való termelés segítése, a helyi erőforrások hasznosítása és az öngondoskodási igény növelése³¹.

Napjaink Szociális Földprogramjának történeti előzményei az 1900-as évek elejére vezetnek vissza: a századfordulón ún. földprogramok keretében a kivándorlások sújtotta területeken (elsősorban Zemplén, Torontál, Sáros, Szepes vármegyékben) a nagybirtokosoktól bérbe vett uradalmi birtokokat kincstári albérletben kiosztották az arra rászoruló parasztoknak, s kiegészítésként ún. állattámogatással, részletfizetési lehetőséggel igyekeztek állami irányítás mellett segíteni a juttatottaknak. Mivel ezekben a támogatási formákban már megjelentek azok a gondolati alapok, amelyek a mai projekteknek is sajátjai, az akkori programok a mai produktív szociálpolitikai törekvések elődeinek tekinthetők³².

Történelmi, gazdasági és társadalmi változások hatása Szaporcán az 1930-as évektől napjainkig³³

A Szociális Földprogram, mint láttuk, az önellátásra való termelést és az öngondoskodást igyekszik szorgalmazni. Időben a '30-as évek gazdasági berendezkedése a legközelebbi képe az önellátásra termelő gazdálkodásnak, mert ez az az időszak, ahol

³⁰ A Szociális Földprogram célkitűzései a pályázatot meghirdető Szociális és Munkaügyi Minisztérium dokumentumaiban több helyen is megtalálhatók:

Szociális Földprogram pályázati felhívás.

<http://www.wekerle.gov.hu/?kinek=1891&cikkid=10080> (2011.11.22.)

A szociális földprogramok rendszere és eredményei.

<http://www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=14819> (2011.11.22.)

Szociális Felzárkóztató Programok - támogatások elemzése.

<http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=1068&articleID=4472&ctag=articlelist&iid=1> (2012.02.08.)

³¹ Bartal, 2001: 51-55.

³² Bartal, 2001: 60.

³³ Az 1930-as évek adatait használtam korábbi munkámban, az azt követő időszak(oka)t bemutató dokumentumok az azóta folytatott kutatás során váltak ismertté előttem.

megtalálható, amit a Földprogram közvetett módon elérni, megvalósítani szeretne. Az alábbi bekezdések nem idealizálni hivatottak tehát a 30-as évek Szaporcáját és a rá jellemző gazdálkodási módot; a következőkben leírtak nem szembeállítani akarják a múltat a jelennel, sokkal inkább úgy vélem, ezek az adatok azt mutatják, miként volt a háztartáshoz kötődő mezőgazdasági termelésnek főszerepe egy korántsem homogén társadalomban. Levéltári források és statisztikai kimutatások alapján szeretnék néhány jellemző adatot felvonultatni, amelyek az 1935-1939. közötti időintervallum társadalmi-gazdasági viszonyait tárják elénk.

Az 1935-ös évre vonatkozó statisztika Szaporcára vonatkozó sorai alapján az állatállomány nagyságáról kapunk képet.

Állatállomány 1935. Szaporca KSH, Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény 1870-1970 ³⁴						
Sertés (zsírfajta):		Szarvasmarha:		Baromfifélék:		Méhek:
malac	268	borjú	10	tyúk	6975	25 család
süldő	373	növendék	124	liba	535	
koca	111	tehén	94	kacsa	1265	
tenyészkán	5	tenyészbika	3	pulyka	40	
hízó	206					
Összesen	963 db	Összesen	231 db	Összesen	8815 db	Összesen: 25 család

Az állomány mennyiségi változásának bemutatása az adatsorok töredékessége miatt nem tud teljes lenni, az azonban érzékelhető, hogy a 2000-es év állatállománya a korábbi mennyiségekhez képest szignifikáns visszaesést mutat. Ezek a jelzőszámok napjainkban még kisebbek.

Állatállomány, Szaporca			
	Sertés	Szarvasmarha	Tyúkféle
1965*	528	139	2700
2000**	177	10	804

* Baranya megye statisztikai évkönyve 1965, KSH Baranya Megyei Igazgatósága, Pécs, 1966

** ÁMO 2000, Magyarország állatállománya 2000. március 31-én, Településsoros adatok, KSH, Budapest, 2000

Az 1937. szociális helyzetkép³⁵ szerint Szaporca lakosainak száma 552 fő volt.

³⁴ Az adatokat Maurer Zsuzsanna 2009-ben végzett szemináriumi munkája alapján rendeztem táblázatba.

³⁵ Szaporca község társadalmi helyzetképe a vármegyei közjóléti alap létesítéséről szóló 198.000/1937.B.M. Számu rendeletben foglaltakra figyelemmel az 1937. évre.

Községi szociális felmérés: Szaporca, Baranya Megyei Levéltár, IV.410.S.

Vallásuk alapján a következőképpen oszlottak meg: 183 római katolikus, 364 református, 5 ág. evangélikus, anyanyelv szerint 551 magyar, 1 német. Foglalkozásukat tekintve a következő képet kapjuk: 14 iparos, 3 kereskedő, 7 gazdasági cseléd, 28 gazdasági munkás, 2 egyéb foglalkozású, a többi lakos a saját földjén gazdálkodik. A levéltári dokumentáció alapján számolt százalékos adatok szerint a 18 éven aluliak aránya 34%, a 60 feletteiek aránya 14%, az aktív korúak aránya pedig 52% volt. Ez azt jelenti, hogy a lakosság több mint fele keresőképes volt és a keresőképesek zöme gazdálkodással foglalkozott. Az átlagos állatállomány a 100 hold alatti gazdaságok esetében 2 szarvasmarha, 2 ló és 7 sertés volt. Legközelebbi piacként Vajszlót (12 km) és Siklóst (18,6 km) említi a leírás.

Az 1938. évre vonatkozó adattári dokumentumok³⁶ szerint Szaporcán a lakosok száma: 503 fő, vallási megoszlásukat illetően 134 római katolikust, 363 reformátust, és 6 ág. evangélikust tartottak számon. A foglalkozás tekintetében a következő összesítést láthatjuk: 453 őstermelő, 30 iparos, 8 kereskedő, 4 közlekedési alkalmazott, 5 közszolgálati alkalmazott, 3 egyéb foglalkozású.

Az 1939-es évből a Szociális Földprogramok előképéről is rendelkezésünkre áll szaporcai adat: gazdasági segítséget igényelt 20 család, ebből 11 család földpótlás, állat, eszköz formájában³⁷. Ebben az évben lakosként 503 főt regisztráltak, amelyből 16 fő volt az összeírás szerint cigány – ez 3%-os arányt jelent összességében. A szaporcaiak foglalkozásáról az alábbi idézet ad képet: „a község lakói tiszta mezőgazdasági buza termelő és kapás növényeket termelő, gyümölcstermelő, állattenyésztő”, „a községben van apró házi állat tenyésztés, konyhakertészet de ezek csak a háztartási szükségleteket elégítik ki, mert értékesítés nincsen megszervezve”³⁸.

A társadalmi változások egyik fő markere a demográfiai mutatók alakulása: a lakosság korszerkezete az 1930-as és a 2000-es években szignifikáns különbséget mutat.

³⁶ Szaporca /1938/ Adattár, Szeghalmy: DV. 652. o., Baranya Megyei Levéltár, Szaporca Közsgétörténet

³⁷ Összefoglaló jelentés Szaporca község szociális helyzetéről 1939. évi január hó 18-án. Községi szociális felmérés: Szaporca, Baranya Megyei Levéltár, IV.410.S., 1. oldal

Földhöz juttatást kért 3 család, meglévő földjének kiegészítését 4 család, állathoz juttatást 2 család, gazdasági eszközt 2 család. A felsoroltakon kívül a „gazdasági talpraállítás” igénylői 2 esetben eltelepítésért, 7 esetben egyéb támogatásért folyamodtak.

³⁸ u.o.: 1. oldal

Népesség kor szerinti megoszlása, 1937. Szaporca ³⁹		Népesség kor szerinti megoszlása, 2001. Szaporca ⁴⁰	
18 év alatti	34 %	14 év alatti	35 %
18-60 év közötti	52 %	14-60 év közötti	18 %
60 év feletti	14 %	60 év feletti	47 %

Noha az adatsorok nem egységes határokat húztak meg az életkorok szerinti beosztásban, elmondható, hogy az aktív korúak és az idős korúak aránya gyakorlatilag megfordult, a keresőképes lakosság a település népességének csupán 18%-a volt 2001-ben. Ha a kereső korúak halmazát a 2001-es adatok is a 18. életévnél jelölnék, az arány még inkább az aktív keresőképes lakosság számának csökkenését mutatná.

A harmincas évektől napjainkig végbemenő változások nem csak a foglalkozási szerkezet átstrukturálódását eredményezték – átalakult a társadalom is, új igények alapján új életviteli minták alakultak ki. A községben 1959. februárjában alakult Termelő Szövetkezet⁴¹, mely a paraszti hagyományban gyökerező korábbi megoldási stratégiák és minták végérvényes felülírását hozta. Bár a második gazdaság teret adott bizonyos mértékig a régi értékeknek, az új norma teljesen eltérő életmódot kínál és követel. A központi szervezésű és irányítású TSZ működése a községi állatállomány és növénytermesztés volumenének növekedését eredményezte, ugyanakkor az önálló gazdálkodási kompetenciákat nagymértékben leépítette. A termékszerkezet is átalakult: egyes fajták kikoptak a termesztésből, helyettük új, elsősorban ipari felhasználású növények termelése folyt⁴².

Jóllehet nem lehet egységes gazdaságpolitikával jellemezni a szocialista állam időszakát, a megélhetési módok megváltozásának szempontjából ugyanabba az irányba hatottak: a rendszer az egyéni gazdálkodás lehetőségét igyekezett minimalizálni a beadási kötelezettségek bevezetésével, később a tsz megalakulásával az önellátásra való termelést egyenesen tiltotta, s igaz ugyan, hogy a paraszti értékrend nem könnyen engedett a

³⁹ Szaporcán a 12 év alattiak számaránya 1937-ben 25%, 12-18 éves kor között 9%, a 18 és 60 év közöttiek aránya 51,63%, míg a 60 éven felüliek aránya 13,95% volt.

„Szaporca község társadalmi (szociális) helyzetképe a vármegyei közjóléti alap létesítéséről szóló 198.000/1937.B.M. Számu rendeletben foglaltakra figyelemmel az 1937. évre.” Községi szociális felmérés: Szaporca, Baranya Megyei Levéltár, IV.410.S. 2. oldal

⁴⁰ A gyermekkorúak aránya Szaporcán 2001-ben: 0-14 éves korig 35,3 %; a 60 év feletti aránya 47,4%. Jelenszky, 2009:142.

⁴¹ Bm.L. TSZ-ek adattára K-104, Baranya Megyei Levéltár, Szaporca Községtörténeti katonjai

⁴² A főbb növények vetésterületének alakulása, 1936-1962, Baranya megye, KSH – fénymásolatban a KSH Baranya Megyei Igazgatóságának munkatársától.

nyomásnak, a hozzá kapcsolódó életvitel folytatása ellehetetlenült. A tervgazdálkodás a paraszti gazdasági ütemezéstől nagy mértékben eltért, s ugyancsak az önálló döntések ellenében hatott⁴³. A paraszti mentalitás mentsváraként a háztájizás jelentett némi önállóságot a vidéki lakosságnak, még akkor is, ha tudjuk, hogy ez a fajta gazdálkodás nem individuális döntéseken alapult⁴⁴. A gazdasági szisztémának megfelelően a meglévő közösségi kapcsolatok is átalakultak, új viszonyrendszer épült fel, ezzel együtt változtak a társadalmi normák és a megélhetési stratégiák. A kollektivizálás nem csak a birtokviszonyokat érintette, s nem csak a szocialista állam idején hatott, hiszen *„az öntudatos, a döntéseit vállaló, a mezőgazdasági termelés minden szakaszához és területéhez egyformán jól értő paraszt nemkívánatossá és elfogadhatatlanná vált a kommunista hatalom számára. Éppen ezért a hatalom „átképezte” a parasztokat”*⁴⁵. Ez a rendszerváltást követően vált valójában érzékelhetővé, napjainkra pedig országos méretű problémává, mert *„a mentalitás sok esetben szocialista jellegű maradt, mivel az emberek megszokták a központi irányítást, az állami támogatást, a központtól kapott terveket.”*⁴⁶, s ennek következményeként *„megszűnt a gazdasági önellátás, átalakult a társadalmi és a politikai szerkezet hierarchiája, és megingott a gazdasági, társadalmi és politikai szerkezetet újratermelő hagyományos értékrendszer”*⁴⁷. A reménnyel kecsegtető rendszerváltás sem azt az eredményt hozta, amit a vidék lakossága elvárt tőle, sőt, *„minden eddiginél súlyosabban érintette a magyar falusi közösségeket: a falusi lakók jelentős része ugyanis egyszerűen kiesett a legalapvetőbb rendszermechanizmusból, a munkaviszonyból, mely a közösségek szétesését erőteljesen felgyorsította. Ez a folyamat ma odáig fajult, hogy a falu mint gazdasági és társadalmi egység teljesen felbomlóban van; atomizált egységei:*

⁴³ Részletek a Szaporca Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának és a Kémes Községi Közös Tanács üléseinek jegyzőkönyveiből, Baranya M. Levéltár, XXIII. 925.:

„... a baromfi és a tojás beadásról hogy most a legnehezebb teljesíteni a beadást mert mindenki a baromfiát megültete és így semit nembirnak teljesíteni míg meg nem nőnek és így csak az ősz fojamán.” Rendes havi tanácsülés, 1953. június 6, 2. oldal

„...hogy ő adig lenem szálit semit mert öneki a tavai évben semvolt meg a vető magja és a házi szükséglete sem és így nemhajlando levinni, hacsak karhatalom nemszálitasa el deő akorse fogja.” Rendes havi tanácsülés, 1953. augusztus 8.

„...mindenki a saját földjét akarja elvetni, tehát a tagosítást fel kell bontani azért, hogy az őszi vetést meglehesen kezdeni.” Rendes havi tanácsülés, 1953. szeptember 8.

„A vetési határidőket nem tartja helyesnek, miért kell az hogy határidőket szabnak a parasztságnak, mikor az tudja, hogy mikor kell vetni és egyéb munkát elvégezni és a határidőkbe ugys bele szól az időjárás.” Kémes Községi Tanács, Jegyzőkönyvek, Drávapiski, 1954. március 24. Tanácsülés

⁴⁴ Kovách, 1988: 40-41

⁴⁵ Szabó Á. T., 2002: 27.

⁴⁶ Szabó Á. T., 2002: 27.

Az erdélyi gazdasági átalakulások kapcsán írt sorok ebben a vonatkozásban érvényesek a hazai viszonyokra is, jóllehet tisztában vagyok vele, hogy nem minden tekintetben lehet és/vagy kell párhuzamot felállítani a magyarlónai és a szaporcai, vagy a romániai és a magyarországi folyamatok között.

⁴⁷ Szombati, 2008: 19.

lakosai – egymástól egyre inkább elidegenedve – a puszta túlélésért küzdenek.”⁴⁸

A fentiekkel egyetértve úgy vélem, fontos megjegyezni, hogy „a falu” sem a szocialista gazdaság bevezetése előtt, sem a rendszerváltás előtt nem volt sem gazdaságilag, sem társadalmilag egységes, ilyen értelemben gazdasági és társadalmi egységről beszélni csak pontos feltételek mellett lehet(ne). Szaporca esetében jól mutatják a település heterogenitását a foglalkozási megoszlási adatok, a demográfiai sorok, vagy a személyes beszélgetések is, amelyek arról tanúskodnak, hogy a falu átalakulása nem új keletű jelenség. Így nem elsősorban az „egység” felbomlását gondolom a vidéki problémák okozójának: fontosabbnak tartom e vonatkozásban a gazdálkodó, öneállásra termelő, önálló gazdasági stratégiát folytató norma érvényességének gyengülését, amely nem csak a szocializmus vagy a rendszerváltó folyamatok számlájára írható, hanem egy több évtizedes (évszázados) mentalitásbeli átalakulás velejárója, s nem az egységgel, hanem az új életmódokkal van inkább összefüggésben – vagyis az „atomizálódásnak” a megváltozott életmód az oka, nem pedig fordítva. Az önellátó mentalitás kikopása, eltűnése tendenciózus jelenséggé vált, s ez vezethetett oda, hogy ma a rurális térségek lakosságának jelentős része nem tud élni az öngondoskodás eszközeivel.

A jelen-kutatás eredményei

A Szociális Földprogram Szaporcán – 2008-2011.

Mint már ismeretes, Szaporca a hátrányos helyzetű ormánsági kistelepülések egyike – a kistelepülés fogalmat használva csatlakozom ahhoz a szociológiai irodalomhoz, amely statisztikai és gazdasági fogalmi kereteket figyelembe véve alkalmazza a terminust⁴⁹ –, ahol a munkahelyek hiánya jelenti az egyik legfőbb gondot a lakosság mindennapi megélhetése szempontjából. Az önkormányzat felülről jövő kezdeményezéssel próbálja az önellátásra való termelésre ösztönözni a lakosságot, jóllehet véleményem szerint a Földprogram pályázat és annak megvalósulása kapcsán inkább a momentán segítség szándéka dominált, s nem annyira volt hangsúlyos az öngondoskodás szerepe – inkább átmeneti megoldást jelentett a recens problémákra a juttatás. A Földprogram keretében négy éven át nyílt lehetőség számos

⁴⁸ U.o.: 20.

⁴⁹ Lásd Váradi: 2008

szaporcai család számára, hogy állatállományhoz, takarmányhoz, vetőmaghoz jussanak. A következőkben a részükre kiosztott juttatások alakulását követhetjük végig.

A program indulásakor a polgármester elmondása alapján visszafogott érdeklődés fogadta a hírt, miszerint „ingyen és bérmentve” lehet állatokhoz és táphoz jutni. Az első évben 30 család kapott 40-40 darab csirkét és a kezdetekhez elegendő tápot, 18 család 2-2 darab süldő malacot és tápot, s a pályázati önrészt az önkormányzat finanszírozta. A második évtől látványosan emelkedett a támogatott családok száma: 2009-ben 70 család részesült csirke és táp támogatásban, ugyancsak térítésmentesen. Az önkormányzat a következő években csak csirkére pályázott – ennek valószínűleg az volt az egyik oka, hogy abban az időben megszorodtak a hús- és élőállat lopások. 2010-től a támogatottak köre kibővült, az önkormányzat az önrész bizonyos hányadát a juttatottakra hárította, így ebben az évben családonként összesen 3.000,- forint hozzájárulást kellett fizetniük a kedvezményezetteknek, akik egységesen 25 darab csirkét, 12.5 kg tápot és 1 q kukoricát kaptak. 2011-ben összesen 80 család részesült támogatásban, ebből 61 család nem csak csirkét és tápot, hanem kerti vetőmagokat is kapott.

2008. és 2011. között kiosztott állatállomány és vetőmag mennyisége			
Év:	Kiosztott mennyiség családonként:	Részesült:	Fizetendő önrész mértéke:
2008.	40 db csirke és táp.	30 család	A pályázati önrészt az önkormányzat finanszírozta, nem kért hozzájárulást a kedvezményezettektől.
	2 db süldő malac és táp.	18 család	
2009.	Csirke és táp.	70 család	
2010.	Egységesen 25 csirke, 12.5 kg táp, 1 q kukorica.	80 család	Családonként fizetett hozzájárulás: 3.000,- Ft.
2011.	Legalább 15 csirke és táp – a többtagú családok több állatot és arányosan több tápot kaptak.	80 család	Családonként fizetett hozzájárulás: 100,- Ft/csirke.
	5.400,- Ft értékű vetőmagcsomag: dughagyma, fokhagyma, petrezselyem, sárgarépa, borsócsalád (4 féle), csemege kukorica.	61 család	A vetőmaghoz nem kellett hozzájárulást fizetniük a családoknak.

Jelenlegi állomány

A második évtől kezdődően 70-80 család részesült kedvezményes juttatásokban – csaknem a teljes szaporcai lakosság részt vett a földprogramban. A 2011-es év vetőmagprogramjában több, mint 300.000 forint értékű juttatásban részesültek összesen az érintettek. A kiosztott élőállat mennyisége évente körülbelül 2000 db volt, a mellé adott táp évente mintegy 10 mázsát tett ki, 2010-ben az önkormányzat a saját földjén termelt kukoricából (80 mázsa kukoricát osztottak ki összesen) is térítésmentesen részesítette a családokat. Így összességében tekintve 2008. és 2012. között a helyiek mintegy 8000 db élőállatot kaptak a program keretében. Mindezek nem érezhetők a falu tényleges állatállományán. Beszélgetőtársaim elmondása alapján az állattartás néhány háztartás köré koncentrálódik, s a juttatások ellenére nem vált általánossá a gazdálkodás a településen. A legjellemzőbb a tojáshaszonért folytatott kis volumenű baromfitartás, ez összességében tekintve néhány száz tyúkot és néhány libát jelent. Sertést legfeljebb tíz háznál tartanak, szarvasmarha nincs a faluban. Több háznál van kecske, birka, de többnyire nem haszonállatként. A méz viszonylag magas ára miatt a méhészkedés az elmúlt években új lendületet vett, több család is tart méheket – hozzávetőlegesen 60 méhcsalád gyűjti a virágport a falu határában. A vetőmagprogram a kedvezőtlen időjárás miatt nem volt igazán eredményes, illetve beszélgetőtársaim említettek olyan családokat is, akik el sem vetették a kapott magokat.

Arról, hogy miért nem vált a négy éven keresztül nyújtott segítség ellenére sem általánossá Szaporcán a gazdálkodás, megoszlanak a vélemények. *„Egy állatot felnevelni, ha nincs semmije, akkor nem tud”*; *„az itteni nép abból élt, az emberek értenek a mezőgazdasághoz, de felnőtt egy generáció, aki nem tudja, mi az”* - mondja a polgármester, s ez önmagában hordoz némi ambivalenciát. Egyesek szerint sokan nem is értenek hozzá, más vélemények szerint értenek ugyan hozzá, de nem szeretnek érte tenni – többnyire azon az állásponton voltak beszélgetőpartnereim, hogy vannak, akik egyszerűen nem akarnak termelni, nem akarnak dolgozni, az önkormányzattól várnak segítséget. Hogy e „nem akarás” mögött valójában milyen tényezők állhatnak, arról a későbbiekben szó lesz.

Szaporcai háztartások gazdasági stratégiái és a hozzájuk kapcsolódó értékrendek⁵⁰

A fentiekben vázolt adatok, dokumentumok és beszélgetések alapján olyan kérdések merültek fel bennem, melyek a Szociális Földprogram kereteit olykor túllépve, általánosságban véve a gazdálkodási stratégiák iránti érdeklődésemből fakadtak. Hogyan élnek az emberek a Földprogram adta lehetőségekkel, milyen mögöttes tényezők játszanak szerepet a gazdálkodásban? Noha Balogh Balázs és a Fél – Hofer szerzőpáros munkái⁵¹ több vonatkozásban segítettek a téma megközelítésében és munkám felépítésében, nem a klasszikus gazdaság-leírás volt a célom és nem a termelési módok érdekelték, sokkal inkább az, hogyan élnek a szaporcaiak, milyen megélhetési stratégiák határozzák meg mindennapjaikat és a gazdálkodás milyen szerepet tölt be a családok/háztartások életében.

N. háztartása

N. szaporcai születésű, vizsgálataim idején nyolcvanas évei végén járó asszony volt, elemi iskolát végzett, háziipari szövetkezetben és termelőszövetkezetben dolgozott, a háztáji gazdálkodás mindvégig meghatározó volt életében, haláláig⁵² a református gyülekezet presbitereként teljesített harangozói szolgálatot, szövőasszonyként elismert és ismert lett. Az egyszemélyes háztartást vezető népművész, jóllehet a Népművészet Mestere címmel anyagi juttatás is járt, nem használta ki a plusz jövedelemből adódó előnyöket egy kényelmesebb életvitel érdekében, mindennapjait a háztáji gazdálkodás teendői töltötték be mindvégig, és az önellátás igénye meghatározó volt a legelemibb dolgokban is. Nem élt azzal a lehetőséggel, hogy idős korára való tekintettel az önkormányzat biztosítson számára ebédet, 88 évesen is főzött magának: *„amit akarok, azt főzök, én ameddig bírok, én ellátom magamat”*. Amikor a kerti munkákat már nehezen, vagy egyáltalán nem tudta elvégezni, pénzért segítséget szokott kérni. A konyhára szükséges zöldségeket (cukorborsót, paradicsomot, paprikát, burgonyát, stb.) általában véve maga termelte, de pótlásként szokott vásárolni is. A gazdálkodáshoz szükséges tudást gyermekkorától fogva, a családban sajátította el. Visszaemlékezései alapján

⁵⁰ Az itt bemutatott 8 háztartásból 5-öt korábbi munkám során is ismertettem, jóllehet az akkori ismereteim az azóta folytatott beszélgetések és az azóta végzett elemzések nyomán bővültek. Az akkor bemutatott háztartások mindannyian a sikeres gazdasági stratégiát folytatók közé tartoztak, s a szociális juttatásokra valóban rászoruló családokról akkor még csupán közvetett információim voltak.

⁵¹ Balogh, 2002; Fél – Hofer, 1997.

⁵² 2011. júniusában hunyt el.

termeltek többek között tököt, babot, kenderet, kukoricát, tartottak marhát, disznót, baromfit, voltak lovaik, emellett ifjúkorában nyaranta aratásba járt. Az önellátásra elegendő mennyiség feletti részt értékesítette a háztartás, a közeli városba hordták piacra eladni a felesleges tojást, paprikát, később a szótteseket. Élete vége felé az állattartás a baromfikra korlátozódott, s egészségi állapotának romlása miatt a zöldségtermelés is leszűkült. A Szociális Földprogram keretében kapott állomány a lecsökkent gazdálkodási tevékenység dacára is kipótlásra szorult, így például 2011-ben a meglévő 16 és a kapott 17 mellé még 20 csirkét vásárolt. Nem feltétlen az anyagi szükségszerűség vezette a gazdasági döntéseit, hiszen aktív korában a rendszeres jövedelem és idős korában a nyugdíj lehetővé tette volna számára egy másfajta életmód kialakítását. Mindennapjait alapvetően mégis a háztáji termelésre épülő, önellátásra törekvő gazdálkodás határozta meg, s a földdel, az állatokkal való munkát tekintette csak valódi munkának. Azokat az életvezetési módokat, amelyek nem erre fektették a fő hangsúlyt, nem tekintette igazán hasznosnak, így például a városiakról nem volt hízelgő véleménye, azt tartotta, hogy *„elmennek panelba, akik nem akarnak dolgozni”, „a kutyátu is félnek, a tiktu is, nem ismerik őket”*. A régi idők normáitól teljesen eltérő igényeket indokolatlannak tartotta: *„valamikor nem vót ekkora flanc, négy éves a bútorom, kidobom; az ennivalóba se válogattam, a fiatal együtt vót az öreggel, az unokának gondját tudnám viselni, főzni...”*. Érdekes ambivalencia, hogy saját unokái és dédunokái is elköltöztek a közeli városba, de a 60-as években fia és férje is szívesen mentek volna, csak az asszony miatt maradtak Szaporcán.

J., a polgármester

J. ötvenes évei közepén járó férfi, Szaporcán nőtt fel, nőtlen, gyermeke nincs, édesanyja halála óta egyedül él, de párkapcsolatban van 12 éve egy helybéli asszonnyal, akivel nem lakik egy fedél alatt. Általános iskolát végzett, majd a helyi termelőségvetkezetben dolgozott traktorosként, később növényvédelmi szakmunkás bizonyítványt is szerzett, ami a mezőgazdasági munkák során egyfajta presztízst hozott neki. Elmondása szerint későbbi karrierjének alapját az a népszerűség jelentette, amelyet a kémesi futballcsapat tagjaként, illetve egy időben edzőjeként, valamint az ivóban kötött barátságok nyomán szerzett: *„abban az időben, azt se tagadom, hogy kocsmás ember voltam, és ilyen ismeretségeket meg haverságokat ott lehet kötni”*. Úgy véli, ennek hozadékaként lett

polgármester, s ennek köszönhetően választották meg őt először az emberek. A gazdálkodás gyermekkorában a szülői háztartásnak is jellemzője volt, mindig volt kertjük, amit leginkább édesanyja művelt. Keresetének köszönhetően megtehetné, hogy nem vezet háztáji gazdaságot, ám mégis ragaszkodik hozzá. Nem szükségszerűségből végez tehát mezőgazdasági munkát, de idejéhez és erejéhez mértén igyekszik maga előteremteni a szükséges élelmiszereket (sárgarépa, petrezselyem, krumpli, stb.), ahogy ő fogalmaz, az alapvetőket megtermeli. Kísérletezik új módszerekkel is, 2011. telén például a zöldségek téli tárolásában próbált ki számára addig ismeretlen technikát. Gazdálkodásának alapját a saját munka képezi, de nem csak a saját háztartásában végez munkát, hanem beteg fivérének is besegít, a gépi munkákat kizárólag ő végzi, s élettársa gazdaságában is részt vesz, ha szükség van rá. Ellenszolgáltatás fejében mások kertjének gépimunka-igényét is kiszolgálja. Polgármesterként úgy véli, hogy „*az embereknek maguknak kell munkahelyet teremteni*”, a szaporcaiak megélhetésének zálogát tehát az öngondoskodási arány javításában látja. A saját hatáskörébe tartozó döntések során igyekszik is ezt az elvet követni, így az önkormányzati földek megművelésénél előnyben részesíti az emberi munkát a gépek helyett, tudatosan teremtve ezzel munkalehetőséget. Az így előállított terményeket a helyiek önköltségi áron vásárolhatják meg az önkormányzattól. J. nem híve a kölcsönöknek, nem szívesen kér és nem is szívesen ad, híresen fukarul bánik a „segélyekkel” is, inkább munkalehetőségek teremtésével és pályázatokkal segíteni próbál az embereknek.

A., az alpolgármester és családja

Ötvenes éveiben járó házaspár, a férj szaporcai, a feleség az ugyancsak ormánsági Sámodról származik. Szakmunkás végzettséggel rendelkeznek, korábban mindketten gyárban dolgoztak, 1991. óta közös vállalkozást üzemeltetnek: ital lerakattal kezdtek, mára övük a falu egyik kocsmája és az egyetlen bolt a településen. Két felnőtt gyermekük van, akik nem élnek már velük egy háztartásban, a fiú végzős a budapesti vállalkozási főiskolán (ÁVF), a lány szakács végzettségű, jelenleg cukrásznak tanul Pécsen. Jóllehet az apa – saját elmondása alapján – nem szólt bele a pályaválasztási döntéseikbe, jó irányúnak tartja a gyerekei választását: „*akinek van pénze, az szeret menni vendéglátóba, valakinek meg ki is kell szolgálni*”. A gyerekek ritkán járnak haza, s jövőjüket tanulmányaik befejeztével sem Szaporcán képzelik el. A szülők nem is szorgalmazzák, hogy hazatérjenek, mert úgy vélik,

fontosabb, hogy a megélhetésük biztosítva legyen. A település jövőjét illetően az alpolgármester az egyedüli megoldásnak a munkahelyteremtést tartja, noha tisztában van vele, hogy ez milyen nehézségekbe ütközik, s nem sok esélyét látja a megvalósulásnak. A vállalkozás mellett a háztartás háztáji gazdálkodást is folytat, amely leginkább a feleség munkaerejére épít, aki „pihenésképpen” kapál, veteményez... A saját kert teendői mellett ő látja el a férje szülei házában tartott állatokat is. Az önellátás szerepét mégsem érzik igazán fontosnak: egyrészt kicsinek tartják az átlagosan 500 négyszögöles szaporcai kerteket, másrészt úgy vélik hogy az önellátásra való termelésből nem, csak az értékesítésre való termelésből lehet megélni, ha az eladást megfelelő kapcsolatok birtokában meg tudja az ember szervezni. Háztartásuk elsősorban tehát vendéglátó és kereskedelmi vállalkozásra támaszkodik, de amellett rendszeresen folytat háztáji gazdálkodási tevékenységet is – konyhakertet művelnek, baromfit és sertést tartanak.

I. és családja

I., a férj, a szomszédos Kémesen született, felesége szaporcai. A harmincas évei közepén járó házaspár a feleség szülői házában lakik, három gyermekük van. A legkisebb gyermek 4 éves fiú, súlyos szívbeteg, rendszeres egészségügyi ellátásra szorul, ezért a család meghatározott időközönként Pécsre és Budapestre viszi őt kezelésre. A két nagyobb gyermek már részt vesz a háztartás munkáiban, 13 és 16 éves lányok, Kémesre, illetve Siklósra járnak iskolába. A családdal egy fedél alatt él a feleség idős nagynénje is. A házaspár mindkét tagja szakmunkás végzettségű, a férj építőiparban dolgozott korábban, s ott dolgozik ma is, ha adódik lehetőség. A feleség vendéglátóiparban vállalt munkát, régebben a helyi kocsmában dolgozott, 4 éve azonban, mivel állandó felügyeletet igényel a legkisebb gyermek, vele van otthon.

A férj idénymunkákra, közmunkára szokott jelentkezni, s noha felesége az anyagiak miatt szorgalmazná, s bátorítja őt a külföldi munkavégzésre is, nem akar messzebbre menni. Az utóbbi években egy építőipari vállalkozónál szokott tavasztól őszig munkát vállalni. Az ő mentalitását az óvatosság jellemzi, elővigyázatos mind a beruházások, mind az újítások terén, ismeretlen gazdasági megoldásokat nem szívesen próbál ki. A feleség, noha sok tekintetben vállalkozó szelleműbbnek tűnik férjénél, partner az óvatos gazdasági szisztéma

működtetésében, s döntéseiket, vállalásaikat a mindig a lehetőségeikhez szabják. Ennek megfelelően hitelt nem szoktak igénybe venni, s a hosszú távú anyagi elköteleződés helyett inkább más megoldást keresnek a felmerülő problémákra.

Szeretnének Pécsre, vagy legalább a városhoz közelebb költözni, hogy a férj tudjon állandó munkát vállalni, s hogy a kisfiú orvosi ellátása is gyorsabban elérhetővé váljon. Elsősorban infrastrukturális okokból merül fel az elköltözés vágya, de elbeszéléseikben megjelenik a kímélőbb városi életmód is, mint motiváció: *„Hiába mondják azt, hogy falun sokkal könnyebb az embernek, nem könnyebb. Most te hiába termeled meg a zöldséget meg a satöbbit, (...) most egy városi bemegy a Tescobá és megveszi a krumplit, mert olcsóbban jön ki, mert nem kell neki vele dolgozni, hanem csak... jó, hát oda meg pénz kell... (...) ide is kell pénz, vetőmag, öntözés, dolgozol vele, meg satöbbi”*.

I. munkavállalása mellett a háztáji termelés játssza a főszerepet a háztartás gazdálkodásában. A gazdaság haszna kettős, termelnek önellátásra és értékesítésre egyaránt. A saját fogyasztásra szánt javakat megspórolt kiadásként fogják fel: amit megtermelnek, azt nem kell megvenni. Az eladott terményekért, állatokért kapott összeget elsősorban megtakarításnak tekintik, *„hogy legyen egy kis pótlás”*. Esetükben egyszerre jelenik meg a gazdálkodás jövedelemszerző és kiadáscsökkentő szerepe⁵³, megpróbálnak alkalmazkodni a piac elvárásaihoz, ezért az eladásra való termelés és tenyésztés változó (malac, méz, bab), míg a saját fogyasztás kielégítésére folytatott termelés (baromfi, paprika, paradicsom, zöldség, sárgarépa, burgonya, káposzta, uborka, stb.) állandóbb képet mutat.

A Földprogramban kapott juttatást N.-hez hasonlóan ők is ki szokták pótolni. Gazdálkodásuk legfőbb pillére a családon belül végzett munka. A háztartásban hasznosított gazdasági ismeretek mégis elsősorban a férj tudásán, az ő felmenőinek hagyományain alapulnak, de a feleség családjában is általános volt a gazdálkodás. I. az értékesítésre szánt termények előállításához szükséges szaktudást esetenként szakértőktől, más gazdálkodóktól sajátította el, s az így megszerzett ismereteket adta át azután a családjának – ahogy az a háztartás gazdálkodásában újkeletű méhészkedés esetében is történt. A méhek 2012. őszére rejtélyes módon elpusztultak, s ez jelentős kárt jelentett a családnak.

⁵³ Spéder, 1997: 4-5.

Sz. és családja

A férj 33, a feleség 29 éves, cigány származásúak, a 12 km-re fekvő Kórósról költöztek öt éve Szaporcára. Hitelből pótolták a házvásárláshoz hiányzó forrásait – a takarékoság azonban ennek a háztartásnak is lényegi vonása, hiszen jövedelmeik előrelátó beosztása nélkül nem tudnának pénzügyi egyensúlyt teremteni. Két fiúgyermekük van, 2,5 és 4,5 évesek, akik a szomszédos Kémesre járnak óvodába. A feleség egészségügyi végzettséget szerzett, jelenleg masszörként dolgozik egy harkányi vállalkozásnál. A férj építész végzettségű, pályakezdőként kistérségi menedzserként dolgozott egy évig a Kelet-Ormánsági Társulásnál, majd az állás megszűntével sikertelenül próbált a szakmájában elhelyezkedni. Segéd munkásként is dolgozott az építőiparban, később a határőrségnél helyezkedett el, jelenleg rendőrként dolgozik és vállalkozóként zeneszolgáltatással foglalkozik.

A gazdálkodás a háztartás költségvetése szempontjából nem mindig jelentős tényező. Ideköltözésük után az első két évben veteményeztek, a harmadik évben egyrészt a férj elfoglaltsága miatt, másrészt a kedvezőtlen időjárás miatt elmaradt a kertművelés, a rá következő évben pedig anyagi források hiánya miatt nem fogtak bele a háztáji termelésbe. A gyümölcsfákkal Sz. szívesen foglalkozik (cseresznye, barack, körte, alma, meggy, szilva, birs, szelídgesztenye, dió), a gyümölcsöst bővíteni szeretné. Három éve disznót is tartottak, de a gazdálkodás kontinuitását az elsősorban a tojáshasznuk miatt kis számban tartott tyúkok jelentik. Ebben a háztartásban a legnagyobb gazdasági szerepet a munkavállalással szerzett kereset játssza, s az élelmiszer beszerzés fő forrása a kereskedelem.

A háztartás jövedelmeinek kiegészítésére a családfő egyszemélyes vállalkozása szolgál: munkája mellett rendezvényeken vállal zenészként fellépést. Kétkeresős családmoddelt valósítanak meg, s gazdasági stratégiájukban fontos szerepe van a mobilitásnak is: *„ha van az embernek munkahelye, akkor mégsem éli át azt úgy, ezeket a hátrányos momentumokat, mintha nem lenne munkahelye, (...) akkor van (...) alapesetben autója, amivel eljár nap mint nap dolgozni, (...) akkor azért mégis sokkal-sokkal jobban él, (...) mert akkor bizonyos lehetőségei vannak az embernek mégis”*.

S. és családja

S. szaporcai születésű, felesége pécsi származású, 23 éve élnek együtt Szaporcán. S. szakmunkás végzettségű, parkettás a szakmája, de többnyire asztalos munkakörben szokott elhelyezkedni, jelenleg az önkormányzat foglalkoztatja a közmunka program kereteiben. Korábban különböző cégeknél, vállalkozásoknál dolgozott Pécsen, Siklóson. Neje egy betegség miatt csökkent munkaképességüként a szomszédos Tésenfán dolgozik egy rehabilitációs nonprofit vállalkozásnál. A negyvenes éveik közepén járó házaspárnak egy 21 éves lánya van, ő is a szülői házban lakik, s innen jár Pécsre iskolába, ahol diplomás ápolónak tanul. A saját célra végzett otthoni mezőgazdasági munka akkor is a hétköznapiok velejárója volt, ha volt más lehetősége, bevételi forrása a családnak. Jelenleg csak saját fogyasztásra termelnek, de volt idő, hogy eladásra termesztettek például paprikát. A háztáji gazdálkodásnak esetükben tehát, ahogy I. családjánál is, kettős haszna van: egyrészt az önellátás igénye motiválja a termelést, másrészt, ha alkalom nyílik rá, a felesleg piacra juttatása, vagy direkt módon a piacra termelés a cél. Hitelt sosem vettek fel, nem is tervezik, *„mer ha egyszer bebukik az ember, akkor vége, akkor rosszabb, mint előtte.”*, s ennek megfelelően alakították ki a mindennapi megélhetésüket biztosító gazdasági stratégiát is, mely egy több lábon álló háztartás képét mutatja. A saját célra történő termelést egyfajta minőségi garanciának is tekintik: *„amit mi nevelünk föl, drágábbra jön ki, de mégis, jobb. Sokkal jobb.”* A magasabb minőségért munkával és szabadidővel fizetnek mégis megéri, mert *„tulajdonképpen minden apró dolognak jelentősége van, akár a paprikakapálásnak, akár a tyúknak, mer sok kicsiből jön össze egy egész (...) a saját pénztárcáját nem üríti ki az ember annyira, ha van mihez nyúlnia.”* - vallja a családfő, s ezzel a mentalitással egyet ért felesége és lánya is. Úgy gondolják, hogy a város több lehetőséget tartogat, s a családfő maga is dolgozott otthonától távol, a városi életmóddal mégsem tudnának megbarátkozni: *„a panelba' én nem lettem volna ember, énnekem ott végem lett volna”*. S. úgy véli, hogy a motiváltság hiánya és a vidéki értelmiség eltűnése okozzák a legnagyobb gondot a kistelepülések életében: *„az lenne az igazi, ha az emberek tudnának vállalkozni, ha a saját lábukra tudnának állni. (...) Olyan emberek maradtak itt, nem inspirálja semmi őket, csak elvegetálnak. (...) jelen pillanatban meg tudjanak élni. Ők nem gondolnak a jövőre, hogy mi lesz.”* Lánya is megerősíti ezt a gondolatot: *„szerintem már megszokták a szegénységet, és mintha nem is akarnának azér' tenni, hogy ők ebből kijöjjenek.”* Némi reménysugarat jelent a környezetvédelmi

megfontolásokat és munkahelyteremtő projektet ötvöző Ős-Dráva Program, melynek megvalósulása jelenleg folyamatban van: „*nagyon szép lenne, ha ez megvalósul, akkor valami csoda lesz majd itt, az valami csoda lesz*”.

M. és családja

M. öt éve költözött Szaporcára, elsősorban azért, mert a rokonság egy része – korábbi beköltözés nyomán – itt él. Az asszony harmincas évei végén jár, férjétől elvált, egyedül nevelte két idősebb fiát, amikor megvette a szaporcai házat. Azóta bővült a család: élettársával és a három éves közös kisfiukkal együtt jelenleg öten élnek egy háztartásban. Szakképesítése nincs, párjával együtt közmunkásként dolgoznak, s nem is látnak reálisan elérhetőnek más munkalehetőséget, vagy más jövedelemszerzési módot. Amióta itt lakik, azóta nem volt állása – eleinte próbált keresni szakképzést nem igénylő munkát, de nem járt sikerrel. „...*Mielőtt fölvettek ide közmunkára, Harkányban mindenhol bent vótam, minden szállodában, minden presszóban, amit el tudsz képzelni, mindenhol. Siklóson is. Máshova nem tudok bejárni. Hiába megyek én Pécsre, hiába is vennének föl. De föl se vesznek. Megkérdezik, hol lakok, ennyi. (...) A bejárás miatt. De hiába is mondom, hogy nem kérek utiköltséget hogy térítsenek, akkor se. Mer Harkány-Siklós körzetében megoldják. Annyi munkanélküli van, mint a szemét, akkor nem éngem fognak innen fölvenni, hogyha jelentkezik egy harkányi. De hogyha azt nézem, nem térít utiköltséget, ott se marad semmivel se több pénzem, mint amit itt kapok. Ugyanott vagyok. (...) Most ha Pécsre föl is vesznek, eleve nem tudok bejárni. Mert nincs úgy közlekedés. Mert oda, hogyha el is tudnák menni, műszakozni. Mivel jövök haza? Vagy mivel megyek be hatra mondjuk? Saját házuk mellett menjünk be albérletbe? De akkor se biztos, hogy el tudunk helyezkedni. Most még, ami volt, az Elcotech, az is megszűnt. Úgyhogy itt, ez az alvidék, ez teljesen meg van löve. Közmunka. Hogyha a KPM-hez vagy így valamelyik céghez el is tud menni, ott is így közmunkába, mint ahogy a faluba. Akkor meg nincs értelme, hogy elmenjen, mert itt hazajövök megebédelek, ha mást nem zsíroskenyeret eszek, akkor is eszek, és nem viszem el a pénzt szalámira, meg erre-arra, amit a bótba tudok venni. Szerintem itt a faluba olyan családot nagyon keveset találsz, aki nem így van. Egy-kettő akad persze.*”

A családnak van egy 900 négyszögöles kertje, de nem folytatnak jelentős termelést. M. korábbi lakóhelyén gazdálkodott, voltak lovaik, disznóik, és teheneket tartottak a tejhaszonért:

„akkor még vót értelme csinálni, vót a csarnok, kivittük a tejet, többet megkerestem otthol a tehenekkel, mint a volt párom a munkahelyen.” Az értékesítési hálózatok megszűnése miatt nehéz piacra juttatni akár az állatot, akár a hozzá kapcsolódó termékeket, ezért ebben az értelemben az állat nem beruházás, amellyel a költségeket csökkenteni lehet, hanem kiadás, amely a költségeket növeli. Az a fajta háztáji gazdálkodás, amely nem önellátó jellegű volt, hanem elsődlegesen piacra termelt, nem tudta magát fenntartani a megváltozott körülmények között, s M. családja is közéjük tartozott. „...A gazdálkodás, hát, annak sincs értelme, mer hogyha nincsen földed hogy megtermeld a takarmányt, akkor nem tudod fölnevelni a jószágot se, meg fölhlizalni a disznót, vagy legyen az akármilyen, akár marha, akár disznó. Hogyha venni kell a takarmányt, akkó ki vagy löve. (...) Van kert, de annyit nem tudunk rajta termelni, hogy egész évbe elég legyen.” A család szükségleteit így javarészt a boltból fedezik. A korábban lakásfelújításra felvett hitel törlesztése a bevételek nagy részét elviszi a családi kasszából, gyakran ténylegesen veszélyben forog a mindennapos megélhetés.

A Szociális Földprogram ebben a helyzetben pillanatnyi enyhülést jelentett számukra, s ha hosszú távon nem is, rövid távon mindenképp nagy segítséget jelentett, „hát annyira, hogy volt mit az asztalra tenni”. A családnak van jelenleg két kecskéje, két disznaja és egy lova. A kecskéket és a lovat „hobbiból”, a disznókat azonban haszonállatként, levágásra tartják – süldőként kapták őket két mázsa terménnyel együtt egy rokontól. Az önkormányzattól kapott tyúkok közül próbáltak továbbtartásra is hagyni, de baromfi most nincs a háznál, „nincs, de nem is hozok, minek, azért hogy a szomszéd kutyája megegye?” A nehéz megélhetési viszonyok közt a szociális jellegű juttatások és kedvezmények nagy jelentőséggel bírnak – M. elmondása szerint például a villanyt azért nem kapcsolták még ki a házában, mert védendő fogyasztó⁵⁴ kategóriába tartozik. Összességében véve kilátástalannak látja helyzetét, legfőképpen a lakáshitel magas törlesztőrésze jelent kiszámíthatatlan időre nagy kiadást.

⁵⁴ 2007. évi LXXXVI. törvény 3. § 66. 2.2.3.3. Védendő fogyasztó: a lakossági fogyasztók azon köre, akik (jogszabályban meghatározott szociális helyzetük, vagy valamely egyéb tulajdonságuk alapján) a villamosenergia-ellátásban megkülönböztetett feltételek szerint vehetnek részt; A védendő fogyasztóknak itt is két fő csoportja van: a szociálisan rászoruló és a fogyatékkal élők. Az igénybe vehető kedvezmények köre és a biztosított különleges bánásmód e két csoport sajátosságaihoz igazodik. (pl. késleltetett kikapcsolás, részletfizetés, fizetési haladék, előrefizetett mérőhöz való jog, mérési-, leolvasási-, számlázási-, díjfizetési különleges elbánás). <http://tamop.ofe.hu/inet/osszefogas/hu/modul/hasznos/elektr.html> (2012.11.23.)

É. és családja

É. a harmincas évei közepén jár, háromgyermekes édesanya. 15 éve banki kölcsön segítségével vásároltak házat térsenfi származású férjével Szaporcán, s azóta élnek itt. É. egy ormánsági településen, Drávacsehiben nőtt fel, egészségügyi tanulmányai és munkahelye kapcsán Siklóstra, majd Pécsre került, ideköltözésükkor nem ismert itt senkit, s az azóta eltelt időben sem kötött sokakkal barátságot. Amióta itt él, nem volt munkaviszonya, anyja és feleség, a háztartást vezeti. A férj szakmája kőműves, de a saját területén nem tud elhelyezkedni. Régebben a MATÁV-nál dolgozott, miután az megszűnt, közmunkásként foglalkoztatja az önkormányzat. A családnak három gyermeke van, egy pályaválasztás előtt álló 15 éves lány, egy 11 éves és egy 3 éves fiú. É. is háromgyermekes családban nőtt fel, édesanyja egyedül nevelte őket. A mezőgazdasági munka nem játszott nagy szerepet, inkább a munkavállalással keresett pénzből éltek, ezért É. Szaporcára kerülve sok új helyzettel került szembe, mivel férje mindig szorgalmazta a gazdálkodást. Állattartásra kell itt gondolnunk, kertet nem művelnek, egyrészt azért, mert gabonának kicsi a kert, másrészt pedig *„ezeket a konyhakerti dolgokat meg rakjam bele, de minek, többbe kerül a leves, mint a hús, mire megműveltetném, meg egy kis talajfertőtlenítő, egy kis műtrágya, egy kis ez, egy kis az, mindenből, addigra pont ott vagyok vele, hogy ha éppen kifogok egy jó kis akciót, akkor hatvan forintért veszek egy kiló krumplit, vagy dolgozok érte én, és akkor cserébe kapok érte egy kis krumplit, én ilyenbe is belemegyek.”* A saját célra történő termelésnek az is gátja, hogy nincs megfelelő tároló helyiség, ahol el tudná a család raktározni a megtermelt növényeket. Így a gazdálkodás haszonállatok nevelését jelenti, esetükben ez általában kecske, birka, disznó, kacsa, tyúk. Az etetéshez szükséges terményt vagy vásárolják, vagy munka fejében kapják.

A munkaerő-piaci lehetőségeket tekintve É. a közmunka program által nyújtott lehetőséget tekinti reálisnak: *„énnekem, én meg hogyha lejár a gyes, hm, egyelőre sejtelmem sincs, hát biztos közmunkás leszek, mer hova bírok menni máshova dolgozni.”* Életkörülményeik javulásához az infrastrukturális fejlődést, a közlekedési viszonyok javítását tartja a legfontosabbnak.

Sikeres gazdasági stratégiák

Az általam vizsgált háztartások egy része (hat háztartás) sikeres gazdasági stratégiák alapján szervezi/szervezte a mindennapjait. Az önellátásra való termelés akkor is megjelenik a mindennapi praxisukban, ha a megélhetéshez nem feltétlen lenne szükséges, vagyis ha más bevételi forrása is van a háztartásnak. A vizsgáltak csoportja korántsem homogén összetételű: kor tekintetében 29 és 88 év közöttiek, iskolai végzettségüket illetően általános/elemi iskolát végzett, vendéglátó és építőipari szakmunkás, egészségügyi képesítéssel rendelkező és építész szakközépiskolát végzett egyaránt volt beszélgetőtársaim között. Gender alapú megkülönböztetést a minta kis száma miatt nem volna eredményes alkalmazni, jóllehet többféle családszerkezet is megjelenik a vizsgált mintában: egyedül élő idős asszony, egyedül élő, de más háztartásban is besegítő középkorú férfi, harmincas évei elején járó kétgyermekes pár, harmincas évei végén járó háromgyermekes házaspár, negyvenes éveiben járó egy gyermekes, illetve kétgyermekes házaspár. Felekezeti és etnikai szempontból sem egységes a csoport, reformátusok, katolikusok, magyar és cigány nemzetiségűek egyaránt vannak köztük.

Az eltérések dacára azonban számos közös pontot találhatunk, melyek nem csupán a lokalitás által meghatározott tényezők, hanem az értékrendek hasonlóságára, azonosságaira vezethetők vissza. A sikeres gazdasági szisztémát folytató háztartások értékrendjének közös alapja egyértelműen az *„addig lehet nyújtózkodni, amíg a takaró ér”*⁵⁵-elv. Nem szívesen vállalnak olyan kockázatot, amelyben a rajtuk kívül álló tényezők is nagy szerepet játszhatnak. Valamennyiük háztartására jellemző a „több lábon állás”, függetlenül attól, hogy mekkora szerepe van ebben a gazdálkodásnak. A sikeres stratégiával élő háztartások tagjai nem dohányoznak és nem fogyasztanak rendszeresen alkoholt. Közös vonás még, hogy a gazdálkodási tudásanyag alapvetően családon belül átörökölt tudást jelent, s erre épül esetenként a felnőtt korban szakértőktől, más gazdálkodóktól szerzett ismeretek rendszere.

A szaporcai önkormányzat gazdasági stratégiája⁵⁶

A települési önkormányzat gazdasági berendezkedése gyakorlatilag a polgármester és az alpolgármester privát megélhetési stratégiáját követi és a település ennek köszönhetően

⁵⁵ Az alpolgármester meg is fogalmazta ezt egy interjúban.

⁵⁶ Azonos címmel korábbi munkámban is szerepelt a fejezet.

sikeresnek mondható gazdálkodást folytat. Bevételei ugyan csak pályázati forrásokból vannak, hiánya nincs az önkormányzatnak. Itt is az „*addig nyújtózkodj*” elv érvényesül: a képviselők 2011-májusától lemondtak a tiszteletdíjról, s a polgármester is lemondott bizonyos juttatásokról, hogy a szűkebb költségvetés ellenére se kelljen hitelhez folyamodni.

A helyi vezetők gazdasági stratégiájában speciálisan, egyfajta eszközként jelenhet meg a Szociális Földprogram. Ormánsági társadalmi képet festő tanulmányában Tamás Pált idézve Ragadics Tamás tesz róla említést, hogy a szociális juttatások feletti rendelkezés segít megszilárdítani a helyi vezetők pozícióját⁵⁷. Bartal Anna Mária is szóba hozza ugyanezt a jelenséget a Szociális Földprogramok működése kapcsán: „*egy-egy jól működő program erkölcsi és politikai tőkét is jelent a programvezető-polgármester számára*”⁵⁸. Amíg az előjáróságnak anyagi vonzata is volt, valószínűleg könnyebben lehetett az erkölcsi-politikai tőkét pénztökére váltani⁵⁹, a jelenben és a jövőben ez azonban nem feltétlen jelent anyagi hasznot is, hiszen mint láttuk, a képviselők díjazás nélkül vesznek részt az önkormányzat munkájában, s a polgármester juttatásairól részben lemondva végzi feladatait.

Bizonytalan egzisztenciát eredményező stratégiák

A vizsgált háztartások közül bizonytalan egzisztenciával rendelkezők közös jellemzője, hogy alacsony jövedelemszintjük következtében többnyire csak rövid távra tudnak tervezni, ezért a szociális vagy más jellegű támogatások haszna is pillanatnyi számukra. Míg a sikeresebb gazdasági stratégiát folytatók között az állandó tényezőként jelen lévő önellátási igény mellett gyakorta megjelenik a vállalkozói hajlandóság a mezőgazdasági tevékenységekkel kapcsolatban is, ezek a családok jellemzően nem, vagy csak kis mértékben élnek az öngondoskodás eszközeivel, s csekély mértékben figyelhető meg gazdasági döntéseikben több lábon állás elve. Közös vonásuk, hogy az önellátásra termelés, a saját célú mezőgazdasági munka szüleik életében sem volt döntő jelentőségű, s hogy magasabb kockázatvállalási hajlandóság, a munkaerőpiactól és a kereskedelemtől való erősebb függés jellemzi ezeket a háztartásokat. Saját helyzetüket kilátástalannak, jövőjüket bizonytalanak látják.

⁵⁷ Ragadics, 2010: 4.

⁵⁸ Bartal, 2001: 129.

⁵⁹ Bourdieu, 2003.

A vizsgálat tapasztalatai és eredményei

Összességében nézve a sikeres gazdasági stratégiák bázisát az otthonról hozott tudásanyag, a forrásokkal való takarékos gazdálkodás és a több lábon állás alkotja, s ezekben a gazdaságokban a Szociális Földprogram nyújtotta segítség is ezeknek köszönhetően hasznosult. Hogy a szegényebb körülmények között élők, a tényleges rászorulóknak hogyan élnek a Szociális Földprogram lehetőségeivel, azt meghatározza az a tény, hogy ezek a háztartások rákényszerülnek a rövid távú problémamegoldás metódusaira, azaz nem a távlati célok dominálnak, hanem a hétköznapi boldogulás a tét. Mindezek következtében pillanatnyi segítséget jelentett számukra a juttatás, nem váltak gazdálkodóvá. A sikeres stratégiát folytatók közül többen arról számoltak be, hogy a faluban vannak, akik idejekorán levágták a kapott állatokat, vagy pénzzé tették a kapott jószágot, vetőmagot, miközben azok, akiknek gazdasági szisztémájában hangsúlyos a háztáji gazdálkodás, a juttatott mennyiség többszörösét termelik meg segítség nélkül is. Ez nem jelenti azt, hogy a rosszabb körülmények között élők ne folytathatnák kisebb volumenben, vagy ideiglenesen önellátásra irányuló termelést, az azonban jól látszik, hogy kiszolgáltatottabbak a körülményeknek és az esetleges segítségnek, akár a gazdálkodási tudás, akár a termelés anyagi vonzatainak tekintetében. Ennek nyilvánvalóan több oka és összetevője van: az anyagi források hiánya, a gazdálkodási ismeretek hiánya és a gazdálkodói habitus hiánya egyaránt oka lehet a kudarcba fulladt vagy el sem kezdett gazdálkodási próbálkozásoknak, s ugyanezek a tényezők határozzák meg a termelés volumenét is.

A Szociális Földprogramok kapcsán az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete több vizsgálatot is végzett, s egy 2002-es elemzés a következőkben jelöli meg a programok (társadalmi) hasznát: „*a szociális földprogram valódi jelentősége (...) abban rejlik, hogy pozitívan befolyásolja a kedvezményezettek későbbi munkaerőpiaci esélyeit. Egyrészt rendszeres aktív tevékenységre ösztönzi a résztvevőket, valamint a munkavégzéssel kapcsolatos morális elemeket is »visszacsempészi« az életükbe. Az egyik legfontosabb hozadéka a programnak, hogy a kedvezményezett családok – amennyiben lelkiismeretesen vesznek részt a földprogramban – őstermelővé válásuk révén támogatás igénybevétele nélkül is képessé válnak megélhetésük biztosítására*”⁶⁰. Bartal Anna Mária a Szociális Földprogram

⁶⁰ Jász – Szarvák – Szoboszlai, 2003: 142.

projektek működése kapcsán azt írja, hogy „*általánosságban nem jellemző a programokra a kedvezményezettek folyamatos képzésének és oktatásának megszervezése, amely némileg emelné a résztvevők munkaerő-piaci esélyeit*”⁶¹. Bartal ez alapján a programmal kapcsolatos képzések hiányát látja a munkaerő-piacon való sikerebb szereplés gátjának. Szaporcai tapasztalataim, ahogy azt fentebb láthattuk, azt mutatták, hogy a sikeres gazdálkodás (a Földprogram esetében is) az előzetes tudáson, a gazdálkodási ismeretek meglétén is múlik. Vizsgálataim nyomán kevésbé látszik, hogy a program miként tudná elősegíteni az érintettek sikeres munkakerőpiaci szereplését, mivel a munkavállalásnak a munkaerőpiaci kereslet, azaz a munkahelyek megléte is szükséges feltétele. A sikeres gazdálkodás véleményem szerint ezért nem elsősorban a munkaerő-piaci esélyeket, hanem a családok öngondoskodási és önellátó képességét javítja, amihez azonban elengedhetetlennek tűnik a már sokszor emlegetett tudásbázis. A gazdálkodási ismeretek meglétének és átadásának kontinuitása meghatározó tényezőnek bizonyult a vizsgált háztartások esetében is, de feltételezhető, hogy ez jelentette a referenciapontként bemutatott '30-as évekbeli gazdaság alapjait is. Ezt a vélekedésemet olyan recens törekvések látszanak igazolni, amelyek a rurális térség mezőgazdasági támogatását, a produktív szociális programokat képzésekkel párhuzamosan képzelik el⁶² – noha jól tudjuk, hogy a Szociális Földprogramok keretében eddig is volt (elvi) lehetőség gazdasági képzésben való részvételre, s a településen pillanatnyilag a Közmunka Program keretében folyik is mezőgazdasági tárgyú oktatás. Az 1990-es évek végén zajlottak azonban olyan hazai kutatások, amelyek óvatosságra intik az önellátás általánossá válásában és gazdasági felemelő erejében reménykedőket: „...*az intenzív önellátás nem a hátrányos helyzetben lévők háztartásgazdaságait jellemzi. Ha a legszegényebbek végeznek is otthon fizetetlen munkát, az kevésbé kiterjedt, mint a jómódú háztartások esetében*”⁶³.

A hozott tudás jelentőségét mind Bourdieu, mind a hazai kutatók gondolatai megerősítik: a felnőttkori attitűdöket a gyermekkor, a szocializáció sok vonatkozásban meghatározza⁶⁴. Az értékpreferenciák kialakítása mellett a család nem csak a felnőttkori, vidékkel és gazdálkodással kapcsolatos attitűdöket határozhatja meg, de döntő szerepet játszik a minták, a megoldási készletek átadásában, melyeknek részét képezi a tényleges gazdálkodási

⁶¹ Bartal, 2001: 107.

⁶² A Kossuth Rádió *Ütköző délben* című műsorának 2012. március 14-én 12:30-kor elhangzott adása a szociális szervezetekről és a velük kapcsolatosan felmerülő kérdésekről.
On-line: <http://hangtar.radio.hu/kossuth#!#2012-03-14> (2012.03.14.)

⁶³ Spéder, 1997: 20.

⁶⁴ Megyesi, 2007

ismeretanyag is. Ez önmagában nem elég a mezőgazdasági tevékenységek sikerességéhez, de elemét képezi azon tényezők halmazának, amelyek az eredményes gazdálkodást meghatározzák – azok a családok tudtak a Szociális Földprogram nyújtotta segítséggel élni, akiktől korábban sem volt idegen az önellátó célú gazdálkodás, s akiknek megfelelő tudásuk és tapasztalatuk volt hozzá. Esetükben ez a tudás a családban öröklődő gazdasági és gazdálkodási ismeretek korpuszát jelentette. Ez alapján a „jó” fogalmának minden relativitásával együtt, az él jól, vagy jobban, aki önmaga tud tevőlegesen tenni a megélhetéséért, gazdálkodóként, vállalkozóként vagy akár munkavállalóként. A tényleges rászorulóknak nem, vagy nagyon csekély eséllyel látnak kitörési pontot helyzetükből. Az önellátás kényszere nehézséget, szinte megoldhatatlan feladatot jelent számukra, s gyakran más megoldást keresnek a felmerülő problémák kezelésére. Mindennapjaikat azzal a függéssel lehet jellemezni, amely a szociális ellátó rendszer és az önkormányzat kötelékébe fűzi őket. Ez a függés gyakran kiszolgáltatottságot is jelent, hiszen (többek között a gazdasági potenciál hiánya miatt) gyenge az érdekérvényesítő ereje a rossz körülmények között élőknek.

Mind a sikeres, mind a kevésbé sikeres stratégiát folytatók esetében elmondható, hogy a döntési mechanizmusok alapvetően a családi mintákat követik, a gazdálkodói habitus, az öngondoskodó attitűd és a kockázatkezelési módszerek leginkább a szocializáció által meghatározottak, s nagyban befolyásolják az egyéni döntéseket és a háztartás gazdasági stratégiáját. Ennek a felismerésnek abból a szempontból van nagy jelentősége, hogy beláthassuk: ha a mai, szociális jellegű problémákkal, munkanélküliséggel, önfenntartási gondokkal küszködő vidéki lakosság gyermekeinek, fiataljainak nem sikerül a bizonytalan egzisztenciát eredményező családi minták mellett más alternatívákat is megismerniük, a jelenlegi rurális problémák folyamatosan újratermelődnek mindaddig, amíg az elsajátítható problémamegoldási készletek, megoldási stratégiák köre ki nem bővül.

Felhasznált irodalom

Andrásfalvy Bertalan

2007 *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása. Ártéri gazdálkodás Tolna és Baranya megyében az ártéri munkák befejezése előtt.* Budapest, Ekvilibrium

Balogh Balázs

2002 *Gazdák és zsellérek. Gazdálkodási stratégiák Tápon.* Budapest, Akadémiai Kiadó

Bartal Anna Mária

2001 *A szociális földprogramok, avagy az aktív foglalkoztatás- és szociálpolitika alternatívái a rurális térségekben.* Budapest, Civitalis Egyesület

Bourdieu, Pierre

2003 *Vagyoni struktúrák és reprodukciós stratégiák.* In: Meleg Csilla (szerk.): *Iskola és társadalom I.* Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 73-87.

Fél Edit – Hofer Tamás

1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban.* Budapest, Balassi Kiadó

Havas Gábor

2001 *Gazdálkodó cigányok.* Budapest, Autonómia Alapítvány

Jász Krisztina – Szarvák Tibor – Szoboszlai Zsolt

2003 *A szociális földprogram társadalomfejlesztési hatásai.* In: Kállai Ernő (szerk.): *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések.* Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 139-145.

Jelenszkyné Fábián Ildikó

2009 *Gender alapú társadalomföldrajzi elemzés az Ormánság példáján.* Pécs, PTE TTK
on-line: http://foldrajz.ttk.pte.hu/phd/phdkoord/nv/disszert/disszertacio_jelenszkyn_e_nv.pdf (2011.02.12.)

Kiss Géza

1937 *Ormányság*. Budapest, Sylvester R.T.

Kiss Z. Géza

1991 *Ormánsági változások. Fejezetek a 18-19. századi társadalom történetéből*. Budapest, Akadémiai Kiadó

Kovacsics József

2003 *Baranya Megyei Népeségtörténeti Lexikon*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó

Kovách Imre

1988 *Termelők és vállalkozók – Mezőgazdasági kistermelők a magyar társadalomban*. Budapest, Társadalomtudományi Intézet

Laki László

1997 A „háztájizás” tegnap és ma. In: *Szociológiai Szemle*, 1997/1., 39-63. on-line: <http://www.szociologia.hu/dynamic/9701laki.htm> (2012.03.10.) 1-16.

Lipp Tamás

1986 *Kemse. Részletek az Elsüllyedt falu a Dunántúlon c. könyvből*. Budapest, Népművelési Intézet

Márkus Péter – Tóth Erzsébet

- 2008 *A szociális földprogramok jellemzői és tapasztalatai*. Budapest, Agrárgazdasági Kutató Intézet Vidékfejlesztési Igazgatóságának Vidékpolitikai Osztálya; on-line: http://www.eselyfk.hu/downloads/szocfp/kiadvanyok/szfp_2008_aki.pdf (2012.11.21.)
- 2010 A szociális földprogramok szerepe a hátrányos helyzetű vidéki népesség megélhetésében. In: *Kertgazdaság* 42/1. 76-85.

Megyesi Boldizsár

- 2007 A magyar lakosság vidékkel kapcsolatos attitűdjei. In: Kovách Imre (szerk.): *Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. Budapest, L'Harmattan, MTA PTI, 27-43.

Molnár Mária

- 2000 Társadalmi tagozódás. In: Paládi Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz nyolc kötetben VIII. Társadalomnéprajz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 484-531.

Nagyné Varga Ilona – Landau Edit (szerk.)

- 2006 *Szociális földprogram modellek*. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok megye Esély Szociális Közalapítványa Regionális Szellemi Forrásközpont

Ragadics Tamás

- 2010 Ormánysági értékek - a kistelepülési társadalmak konfliktusainak tükrében. In: *Acta Sociologica*, 2010/tavasz III/1. 170-179.; on-line: [http://szociologus.btk.pte.hu/images/stories/ACTA/Ragadics Tamás - Ormánysági értékek.pdf](http://szociologus.btk.pte.hu/images/stories/ACTA/Ragadics_Tamas_-_Ormanysagi_ertekek.pdf) (2011.11.23.) 1-11.

Reményi Péter – Tóth József (szerk.)

- 2009 *Az Ormányság helye és lehetőségei: Az Ormányság társadalmi-gazdasági viszonyainak komplex feltárása*. Pécs, IDResearch Kft.

Spéder Zsolt

- 1993 Érvék egy módosított gazdaság szemlélet mellett. In: Spéder Zsolt (szerk.): *A mindennapi élet ökonómiája*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- 1997 Háztartások egy kistérségben. In: *Szociológiai Szemle* 1997/1, 6-37. on-line: <http://www.szociologia.hu/dynamic/9701speder.htm> (2012.03.12.) 1-25.

Szabó Á. Töhötöm

- 2002 *Közösség és Intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság

Szoboszlai Zsolt (szerk.)

2003 *Cigányok a szociális földprogramban*. Budapest, Gondolat Kiadó

Szombati Kristóf

2008 A vidékfejlesztés ellentmondásai a Zselicségben. A Zselica Szövetség és a Bánya Panoráma Egyesület tevékenységének elemzése. In: *Kovács*, XII. 1-2. szám, 17-46.

Váradi Mónika Mária (szerk.)

2008 *Kistelepülések lépéskényszerben*. Budapest, Új Mandátum Kiadó

Anonim

2009 *Művészet és túlélőművészet Szaporcán, avagy a népművész, a helyi közösség és a kezdő néprajzos találkozása az Ormánságban*. Szemináriumi dolgozat, Pécs

2012 *Gazdasági stratégiák, értékrendek és a Szociális Földprogram összefüggései egy ormánsági faluban*. Szakdolgozat, Pécs

Levéltári iratok:

Községi szociális felmérés: Szaporca, Baranya Megyei Levéltár, IV.410.S.

Községtörténeti adattár Szaporca községre vonatkozó cédulái, Baranya Megyei Levéltár

Szaporca Községi Tanács iratai 1951-1961, Baranya Megyei Levéltár, XXIII. 925

Kémes Községi Közös Tanács iratai 1950-1960, Baranya Megyei Levéltár, XXIII. 811

Saját forrásfeltárás:

„Az Eklezsiái igazgatás minémüségét mutató könyv 1836-889.” A szaporcai egyházközség presbiteri jegyzőkönyve, a református parókia tulajdonában.